

ששת ימים (שמות כ' י"א) והטעם יראת י"י במוסר חכמה כי ע"י מוסר החכמה בתקון המדות יגיעו ליראת י"י, ולפני כבוד ענוה. ביאר אחד מן המוסרים והזכיר קצת מסבותיו, וטעם להזכיר זה המוסר בפרט לפי שאז"ל ענוה גדולה מכולם (ע"ז מ"ב) והנה המקרא הזה ביאר למעלה הגדולה שמגיע אליה מן המוסר על כן ראוי שתלין בקרב חכמים אוזן שומעת תוכחת חיים.

טז.

א. **לאדם מערכי לב מ"י וגו'.** המקרא הזה נסמך לענין הענוה כי העניו ישים בלבו תמיד הענין הזה כאשר יחשוב המועצות לא יבטח בעצתו שיודמן לו לשון מתוקן במחשבה שיהיה נשמע ומקובל לשומעים כי ידע שזה תלוי בשי"ת אף כי לא ישען אל בינתו שלא תקום ותהיה מחשבתו להגיע אל הפועל. ב. **כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן וגו'.** דרך טבעי האדם כי כל מעשיו אשר יגיעוהו מדרך מדתו זכים בעיניו אם טובות ואם רעות ולפיכך תקון המדות ענין קשה. אף גם זאת ותוכן רחוח י"י עוזר את האדם לתקן מדותיו להתבונן בעוונתם ולחזק בתיקונם וגם כי לא יתכן לנצח את התולדת מבלי עזר שמים והשם בוחן לבות. וכאשר יבקש האדם להכין לב לעבודת השם וביראתו יצוהו על תקון הלב ויישור המדות. תוכן כענין תכנתי עמודיה סלה (תהלים ע"ה ד') ולו נתכנו עלילות (ש"א ב' ג') וכן נמצא בענין תקון בקוף מן הקל ומן הדגוש און וחקר תקן משלים הרבה (קהלת י"ב ט'). מעוות לא יוכל לתקן (קהלת א' ט"ו). ג. **גול אל י"י מעשיך** ויכוננו מחשבותיך. בכל מחשבה שתחשוב על מעשיך ותקון עניניך שים לבך שאין בידך זולתי המחשבה ולא תוכל להגיעה לפועל וגול את הפועל לי"י כענין השלך על י"י יהבך (תהלים נ"ה כ"ג) ובכן יכוננו מחשבותיך שיגיעו אל הפועל וגם תצליח לחשוב הנכון להגיע אל הפועל. ד. **כל פעל י"י למענהו** בא בפתח במקום שבא. וכן זבח וצלמונע בקרקר (שפטים ח' י') והענין שברא את האדם לעבדו. את הכל ברא לכבודו וכמו שנ' כל הנק' בשמי וגו' (ישעי' מ"ג ז') וגם רשע ליום רע. גם הרשע שאינו עובד את השי"ת ומבקש להשבית הכוונה בכריאתו הלא נכון הוא ליום רעה. נמצא שגם בכריאתו יגלה כבוד השם כמו

שנא' ושבתם וראיתם בין צדיק וגו' (מלאכי ג' י"ח) ואזיל כשהקב"ה עושה
 דין ברשעים מתעלה ומתקדש שמו' שנא' והתגדלתי והתקדשתי וגו' (יחזק'
 ל"ח כ"ג) ונא' הנה עבדי יאכל וגו' (ישעי' ס"ה י"ג). ה. תועבת י"י כל
 גבה לב' יד ליד לא ינקה. יד ליד חלק לחלק' והענין במדה למדה בעת
 שישלם השי"ת על מעשה בני אדם וידו תחלק להם בקו ולא ינקה בעל האות.
 ו. בחסד ואמת יכפר עון' וביראת י"י סור מרע. אין כפרת עון בלתי
 תשובה. והנה גם אחרי שובו מרעתו צריך לשית עצות בנפשו שיתכפר עונו
 כפרה שלמה. ואם אמנם כל תשובה מועלת להציל מאבדן הנפש אך לפי דרכי
 התשובה יתרצה הבורא ית' וית' לקרבו ולתת חלק לנפשו בנעימים בעוה"ב
 ולמחות פשעיו ונקה האיש מעון כאלו לא חטא מיום הולדו ונשארו צדקותיו
 בידו ושכר מדותיו אתו. ויש תשובה תעדיף שכר מלבד מה שתמחה העון. עוד
 דרך שנית בענין העברת העונש בעוה"ז כי יש עון תשובה כפרתו ויסורין
 ממרקין אותו ויש אשר תשובה ויסורין תולין ומיתה ממרקת ולהעברת העונש
 בעוה"ז תועיל תועלת עצומה גמילות חסדים מלבד מה שהקרן קיימת לו
 לעוה"ב כמש"כ מתן בסתר יכפה אף (כ"א י"ד) ודרשו ז"ל אם יתכפר עון בית
 עלי בזבח ומנחה (ש"א ג' י"ד) בזבח ומנחה אינו מתכפר אלא בתשובה מתכפר
 ובמעשים טובים' (יבמות ק"ה ע"א). וכאשר יעיר המקרא הוה כי בחסד ואמת
 יכופר עון וגו' הוא יסוד כפרת עון שיוסיף בנפשו בשיעור יראת י"י כדי
 שאם יגיענו במעשים שקראוהו וחטא בהם ימשול ברוחו ביראת השם אשר בו.
 סור' מרע כמו וסור מרע כי תחלה יקדים לו יראת י"י ובהגיע הזדמנות החטא
 במעשיו שחטא בהם יסור מן החטא כמשאז"ל באותו פרק ובאותו מקום ובאותה
 אשה (יומא פ"ו ע"ב). והנכון שאין שם חסרון ואבוד אחר ובושה. והטעם
 וביראת י"י לסור מרע שהוסיף בשיעור יראת י"י כדי לסור מן החטא אם
 נזדמן לידו. הנה יכופר עונו ביראת י"י אשר בלבבו וביאור ענין זה בשערים.
 ז. ברצות י"י דרכי איש גם אויביו וגו' כמשאז"ל כל מי שיש לו אוהבים

(2) עיין ילקוט שמות רמז ר"ל : כשיבוא הקב"ה לפרוע מן האומה שמו מתגדל בעולם.

(3) עיין ש"ת א, כ"ז ; ב, ל"ה ; קס"ו : עיין לעיל ביאור ל"ג ב' פסוק ד' ופרקי אבות

ג' א ; ופ' משלי י"ט ט"ז ; כ"א ד'.

(4) עיין לעיל ביאור י"א כ"א.

(5) עיין ש"ת א, מ"ז מ"ט ; ד, ד' י"א.

(6) הגירסא שלנו : המרבה בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בדברי

תורה אביי אמר בזבח ובמנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בממילות חסדים.

(7) עיין פירושו בש"ת א, מ"ט וראה גם ביאור משלי לעיל פרק י"ג פסוק י"ח :

מלמטה בידוע שיש לו אוהבים (למעלה) ואמנם אוהבים מלמטה מחסרוננו במדות הראויות כמו שאו"ל ה' החכם שיאהבוהו אנשי עירו לא ממעלתו רק מאשר יחדל להוכיחם. ויתכן שענין המקרא הזה כענין שמצאנו באברהם ויצחק ע"ה שבאו מלכי פלשתים לכרות עמם ברית לפי שראו כי היה י"י עמם. והמקרא הזה יתכן שנסמך לעליון כי בעל התשובה אשר הרע לפנים לרבים בהכלמות ובצער ובגאווה ובו לא יתכפר האדם בדברים שבינו לחברו כחסד ואמת עד שירצה את חברו. הנה ברצות את דרך תשובתו יתן בלבכם שיתרצו לו ונמצאו נזקיו כלא היו: ח. טוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט. המקרא הזה והבא אחריו לב אדם יחשב דרכו עיקר מה שנתחדש בהם הוא ענין סמיכותם זל"ז. כי יעיר בזה לב האדם לדעת ולראות כי רעתו רבה בכל חטא אשר יחטא. והנה הביא התוכחה על אוספי רב תבואות בלא משפט לפי שהגזול נפשו של אדם מתאוה לו ומחמדתו כמשאו"ל. וראה נא עוצם התוכחה ומה נמלצת היא כי לא יוכל איש להגיע מחשבות לבבו לפועל עד אשר יכין השי"ת את צעדיו ואיך תעלה כזאת על לבו לגזול ולחמוס ולחטוא לאלהיו. והנה זאת דומה למלך שעבר על פסח אחד ויחמול עליו וישאוו על זרועו לנחתו הדרך שיחפוץ ללכת התחיל הפסח ההוא לשלוח ידו מבין זרועות המלך הנושא אותו ולכרות כל עצי עדן אשר למלך ולירות בחצים לכל הנמצא מאוהבי המלך ולכל אשר הבטיחו המלך ויצו עליו לאמר אשר כל הנוגע בו כנוגע בבת עינו היש עוות מזה וספשות ובגד בוגדים כזה. ויתכן כי מ"ש טוב מעט בצדקה בא הענין על בעל תשובה שדבר עליו במקרא שלמעלה ואמר כי כחסד ואמת יכופר עון ובא עתה להזהירו שלא יחמול על כספו וזהבו להשיב את הגולות אשר גזל כי טוב מעט אשר ישאר בידו בצדקה מרב תבואות בלא משפט⁽⁸⁾: י. קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו. כאילו קסם על שפתי מלך להכיר את בה"ד אי זה יטעון אמת ואי זה יטעון שקר. במשפט לא ימעל פיו. שלא יזחזח דין מרומה כי פעמים שאין לתובעים עדים והשופטים פוטרין את הנתבע לשקר. אך המלך החפץ לשפוט צדק אין דרכו להכשל בזאת כי מאימתו יירא הנתבע שלא יטעון שקר לפניו ואם שקר יטעון יבקש הדבר וימצא כי אוהבי המלך רבים

(8) כעין זה בפי אבות פי ג': כל שרוח הבריות נוחה הימנו וכי' וגם סוכה מי"ט: א"ר חגיגה בר פמל כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים שני' וחסד י"י מעולם ועד עולם על יראיו ועיין קרושין מ' אמרו צדיק כי טוב.

(9) כתובות ק"ח ע"ב הגירסא: אמר אביי האי צורבא מרבנן דמתמין ליה. בג' מתא לאו משום דמעלי טפי אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא.

(10) עיין ר' בחיי ריש פי' סקודי.

וכענין שנ' גם במדעך מלך אל תקלל ובעל כנפים יגיד דבר (קהלת י' כ') וכאשר
 אמר אחימעץ ליואב או עשיתי בנפשי שקר וכל דבר לא יכחד מן המלך (ש"ב
 י"ח י"ג) ואם עד אלה לא יצאת הצדק לאור השי"ת אשר המליך את המלך נותן
 לו בלבבו להכיר את טענות הרמאי גם יכשילהו עליו לשונו ויכחן: יא. פלס
 ומאזני משפט ליימי וגו' חמשה פסוקים חבר שלמה ע"ה במדות המלכים בזה
 ומה שהפסיק המקרא הוזה ביניהם יען כי משפט השם הוא שיהיה לעולם ולא
 יחדל כי פעמים שלא יחפוץ מלך בשר ודם במשפט צדק והצדיק את הרשע. גם
 פעמים יעלם ממנו האמת אע"פ שלא ימעל פיו במשפט והיה בהנצל הרשע
 ממשפט המלך אכן ממשפט השם לא ינצל ולעולם כל משפטיו צדקו. ועוד י"ל כי
 כל המקראות האלה המחזברים במדות המלך נכתבו להשיב"ה מהם אל לב
 כ"א השם נותן בלב המלכים להכיר העול ולחקור האמת ויעזרם שלא יכחד
 כל דבר ממחקרם במשפט. על אחת כמה וכמה כי עד צדק ישוב משפט לפני
 הדר כבוד מלכותו. והיה לעד על זה מה שהובא המקרא הוזה בין המקראות
 האלה. ועוד כי"ה נתחייבנו ללכת על דרך דברי רז"ל והם יביאו לראיה בדברי
 מדותיו של הקב"ה מן הפסוקים הנכתבים במדות המלכים כמש"א (ב"ב קס"ו
 ע"א) מי שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים שנ' חמת
 מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (ט"ו י"ד) ועוד הביאו בענין הצדקה מה
 שנ' מתן בסתר יכפה אף (כ"א י"ד) כי בכל מקרא שימצא בספר הוזה ולא יראה
 פשוטו בענין יראת הש"י כעין משל נכתב למען תלמוד ליראה את י"י אלהיך
 מדרך דמיונו. מעשהו כל אבני כיס. בחסרון בי"ת ומעשהו בכל אבני כיס.
 הבלי שמצניעין בו המשקלות וקטן וגדול שם הוא שלא יתקלקלו נקרא כיס.
 וכן לא יהיה בכיסך (דברים כ"ה י"ג) והענין שהי"ת אינו מניח מעגשו על
 הקלות ועל הדקות במעשים או במחשבות ובשיח שפתים ולא כל משקלי המשפט.
 ובוה המשל כאילו שוקל במשקלים המשקל הגדול כמו הככר וכגון הליטרא
 הציא ורביעיתה עד סוף כל משקל קטן גם לא יש אחד אע"פ ששוקל אליו על
 החמורות שוקל גם על הקלות כמו שנאמר הנני שולח לדיינים רבים (ירמי' ט"ז
 ט"ו) יב. תועבת מלכים עשות רשע כי בצדקה וגו' כי לא השי"ת יכין
 כסאם רק בצדקה ואם מלכי האדמה יתעבו עשות רשע אף כי מלך הצדקה ואדון
 האמת וכסא מלכי האדמה יכון בצדקה אף כי צדק ומשפט מכתן כסאו: יג. רצון
 מלכים שפתי צדק. אע"פ שלא יתעבו כי עשות רשע אך והחל מן הרשע

(11) Me H : להשיב מהם את לב האדם כי השי"ת נותן.

(12) עיין כל זה בכד הקמח ערך: ראש השנה א' בסו"פ.

במעשה ובלשון לא יתעב אבל רצונו ואהבתו לדובר ישרים והוא בוחר הישר והחפץ שיגבר היושר והאמת בארץ על כן הוא דובר ישרים ולא ישתוק להחניף ושלא לתלות על שבר האמת: יד. **חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה.** תלמוד מזה להתירא מחמת השם ית' כי גם את מלכי האדמה אתה ירא. ואיש חכם יכפרנה. תלמוד מזה מעלת החכמה והצורך והתועלת בה ואם מלכי האדמה יאהבון החכמה ויתרצו אל החכם אף כי אדון החכמה הנותן חכמה ומפיו דעת ותבונה וכענין דבריהם ו"ל אשר כתבנו למעלה: טו. **באור פני מלך חיים י**. בהסברת פניו חיים. ורצונו ברצותו אחד מעבדיו התועלת מחוברת אל הרצון אינה מסופקת ולא עתידה להמצא כי כבר נמצאת עם הרצון כאשר אם ימלאו העבים גשם שהתועלת נמצאת בהם כענין שנ' אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו ואין התועלת מסופקת בהם כענין שנ' כי כאשר ירד הגשם (והשלג) מן השמים (ישעיה ג"ה י') וגו' כ"א הרוה את הארץ. ואור פני מלך יותר מן הרצון כי הסברת פנים תורה על רוב האהבה כאשר יתמידה אליו. וכל אלה ללמוד גדול מעלת דרישת רצון השי"ת ולהכניס הדבר בלב בשר ודם מאשר תראה כי גם רצון מלכי האדמה ענין נכבד ותטרח ותשתדל לקנות: טז. **קנה חכמה מה טוב מחרוץ.** נסמך לענין של מעלה כי רצון מלך ואהבתו בלתי נקנים לבד בחכמה והחכם הוא שיכפר חמתו: יז. **מסלת ישרים סור מרע י**. כבר נא' ואורח ישרים סלולה (ט"ו י"ט) כי מי שהוא ישר בטבעו שנכסף אל היושר ומכיר המישרים יעזר בטבעו למשול ברוחו. ועתה יודיענו כי הישרים ישתדלו בראשונה לסור מרע ולהזהר מכל חטא לפי שהאדם חייב להתבונן בכל דרכיו ראשונה ולתקן מדותיו ולהרחיקם מן החטא ושלא תמצא בידו ובנפשו מדת מעוללת חטאים ומסבבת עון וגוררת מכשול. כי בתחלה ראוי על האדם להשמר שלא יתרחק מן הבורא ית' לא ע"י עונות ולא ע"י מדות המולידות עונות והשנואות לשם ית' וא"כ יתן לכו לאסוף תבואת מעשים ולישר דרכי זולתו וללמוד וללמד וללמוד מעשים ולהתקרב לבורא ית' במעלת אהבתו ויראתו. ולשון מסילה דרך סלולה ישרה מסוקלת מאבני מכשול שמגיעין ממנה למחוז החפץ והיה שם מסלול ודרך (ישע' ל"ה ח') והיתה מסילה (שם י"א ט"ו) למסלה העולה (שופט' כ"א י"ט) והנה ע"י סור מרע יגיעו הישרים למעלות יראת השי"ת ואהבתו וסגולת המעשים בעבודתו כל היום ויגיעו מן הזהירות לזרירות

(13) עיין ר' בחי ריש פ' וירא.

(14) מה שהביא המחבר בזה הוא כלל ועיקר מסלת ישרים לרמי"ח לוצאטא וגראה

כי לרמח"ל היה נודע פירוש ר' יונה בכתיבם.

וביאור הדרכים האלה בשערים¹⁵). שומר נפשו נוצר דרכו. הנך רואה כי יסוד מעלת הישרים לסור מרע והוא עיקר השתדלותם בתחלה ואע"פ שהישרים נעזרים בטבעם וקרוב להם לסור מרע ולכבוש יצרם. אמנם ביד כל אדם לנצור דרכו ולסור מרע וכל מי שיחפוץ לשמור נפשו ינצר דרכו ויכבוש את יצרו. ונסמך המקרא לענין החכמה כי הישרים מקדימים להשתדל ביראת החטא לפני השתדלותם בחכמה ויעשוהו מסלה לכל המעלות כמו שאמרו כל שיראת חטא קודמת לחכמתו וחכמתו מתקיימת (אבות פ"ג י"א). שומר נפשו נוצר דרכו כי תקון הנפש בתקון המדות ובהפשיט לבוש תאות ההנאות מעליה על¹⁶) תגבר להכשיל האדם בחטא. והנה בכך נשמרה הנפש¹⁷) מהעונות והתרחק מהבורא ואחרי שתנצל מהתרחק יקרב בידה להתקרב במעשים הנכבדים ובעבודה הקדושה: ית. לפני שבר גאון¹⁸) ולפני כשלון וגו'. נסמך לענין שומר נפשו שדרך הוא מדות הנפש ופרט באחת מן המדות השנואות והוא הגאון וגובה רוח כמש"נ תועבת י"י כל גבה לב (ט"ז ה') והודיע כי גאון וגובה לב סבת שבר וכשלון: יט. טוב שפל רוח את ענויים מחלק שלל וגו'. שפל שם דבר בשקל יתנו יקר לבעליהן (אסתר א' כ') וכמוהו בשפל קול הטחנה (קהל' י"ב ד') והטעם טוב לקנות שפלות הרוח עם הענויים ולהתחבר להם ללמוד דרכי הענוה על ידי חברתם מלקנות ממון ולהרויח שלל ומציאות עם גאים: כ. משכיל על דבר ימצא טוב¹⁹) וגו'. מי שישכיל על כל דבר שיבקש לעשות ויתבונן בטרם יעשנו אם טוב ואם רע ועל איזה צד וענין יעלה על ידו ימצא טוב ותזדמן לו תועלת והצלחה פעמים רבות כי מחסרון ההשגה ועצה יקרה הפסד הרבה פעמים. ובוטח בי"י אשריו. כשישכיל ויתבונן על מה שיבקש נפשו לעשות אם יסכים²⁰) לעשות בדעתו שאין ביד שכלו להוציא הדבר לפועל אבל כפי שיחפוץ הבורא ית' יפול דבר ולא ישים השכילו על הדבר רק לצאת ידי חובה²¹) והראוי בו כי כן יכשר על האדם שישכיל על כל דבר כי הבטחון בשי"ת מן השלמות במעלות ובענין המקרא הזה נאמר בטח אל י"י בכל לבבך (ג' ה'). אמנם הודיענו בזה כי עם הבטחון יתחייב האדם שיתבונן

15) שערי גדרי היהדות שחבר הביא ר' יונה גם בשערי תשובה ג', סיו' ע"ד.

16) Ms H : מעליה עד שלא תגבר.

17) Ms H : הנפש מהתענוג ותרחק מהחטא ואחרי...

18) עיין באור י"ו, י"ט.

19) עיין כד הקמח ערך רשות ה' ובאור י"ו, כ.

20) Ms H : לעשות ובדעתו ובשכלו שאין בידו להוציא הדבר לפועל אבל נתן

לנו למה שיחפוץ השי"ת יפול דבר.

21) H : יצי חובה אשריו כי הבטחון.

על מעשיו ותניח ידו אל המעשה שירחקנו השכל מעליו כי משכיל על דבר ימצא טוב וכשיאחז במה שתסכים הדעת עליו אם לא ישען על שכלו להתעתד על ההצלחה רק על רחמי שמים ישען גם כשיורה שכלו שלא תמצא לו דרך הצלחה על אודות הענין שיבטש בכ"ז לא ישתנה גבורת בטחונו בשי"ת הוא המאושר; כא. לחכם לב יקרא נבון. פי' לנו כי המחודש בשכלו דברי חכמה ומבין דבר מתוך דבר יקרא נבון. ומתק שפתים יוסיף לקח. יוסיף לחכם לב לקח. וביאור הענין כי כמו שמחודש הנבון דברי החכמה בעיון וכמחשבה כן יוסיף לקח כאשר יבטא דברי חכמה בשפתיו שלא יכילו שפתיו דברים מעורבבים או דברים נרפים וחלושים ויחזק הסענות וימריץ הטעמים במבטא שפתיו על ששמע והשכיל מכל מלמדיו. ומתק שפתים. מה שממתיק ומסביר הדבר בשפתיו. וא' בענין הרשעים אם תמתיק בפיו רעה (איוב כ' י"ב) וגם בסוף הענין הזה יוכיר מדת הרשעים במה שמוסיפין חזק בשפתים על מחשבת הרשעים; כב. מקור חיים שכל בעליו. השכל הנתון באדם מקור חיים הוא לבעליו לפי שהוא ראוי לחקור ולהבין בשכלו הדרכים הרצויים לבורא ית' ולהתרצות אליו בהם. ומוסר אוילים אולת. אע"פ שהשכל הטבעי הנתון באדם תולדתו להכיר הרע והטוב ולהכין הדרכים הרצויים כמ"ש מקור חיים שכל בעליו אבל יכול האדם לעות שכלו הטבעי ולסלף ישרו ע"י ההרגל החמדה והבחירה ברע כי אחרי שיחמוד פועל העבירות ויבחר באהבת הרשעים או בחברתם יהפוך לבבו והוד שכלו יהפוך עליו למשחית כי התאוה תעור עיני השכל והחפץ והחמדה יחלפו ההכרה על דרך מ"ש כי השוחד יעור (שמות כ"ג ח') וגו' ואז"ל" לא יראה האדם חובה לעצמו והאזהב לא יראה חובה לאוהבו. ומפני זה מוסר אוילים כאשר יוכיחון את חבריהם ויתכוננו להורות להם הדרך הנכונה ילמדו אותם לעשות הרע להתגאות ולהלוך בדרכי לבם ולעשוק ולחמוד ולהחליף עולם עומד בעולם חולף לפי שעצמו האוילים עיני בינתם וסתמו מקור שכלם הטבעי ע"י התאוות עד שיוורם שכלם על הרע כי טוב הוא. ועל דרך הזה נא' חדל בני לשמוע מוסר לשגות מאמרי דעת (י"ט כ"ז). והרשעים ג"כ דרכם להראות פנים למוסר אולתם כענין שנ' ועתה אנחנו מאשרים זדים גם נבנו עושי רשעה גם בחנו אלהים וימלטו (מלא' ג' ט"ז). ויקרא מוסר על דעת האוילים כש"ג ע"ז תפלצת ומוסר על דעת עובדיה. מוסר הבלים עץ היא (ירמי' י' ח'). תפלצתך השיא אותך (ירמי' מ"ט ט"ז) אשר עשתה מפלצת לאשרה (מ"א ט"ז

(22) ככתובות ק"ה ע"כ הגירסא: אין אדם רואה חובה לעצמו... דרחים ליה לא חזי ליה חובה.

י"ג): כג. לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו וגו'. בטרם ידבר יחשוב ויתבונן ובעת שידבר יוסיף לבכו לקח במבטא שפתיו מלבד טוב טעם ודעת שיחשוב לפני מבטא שפתיו: כד. צוף דבש אמרי נועם וגו'. כצוף דבש שמתוק לחיך הבריות כן אמרי נועם מתוקים לנפש החכם. גם הם מרפא לאבריו, מתוק כל אחד מאמרי נועם. או יהיה שם דבר וכן כדבש למתוק למתיקות בשקל כבוד: כה. יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות. המקרא הזה נכתב למעלה (י"ד י"ב) לענין השחוק והשמחה שנראים דרך כשר ומותר ואחריתה דרכי מות כמו שנתבאר אחריו גם בשחוק יכאב לב (שם י"ג). ועתה נכתב הנה על ענין המקרא הבא אחריו נפש עמל עמלה לו כמו שנבאר: כו. נפש עמל עמלה לו. פעמים שנפש העמל תעמול לעמל כלומר לגוף שהנפש עמלה לגוף ולא לה בהפך ממעשה החכם שהוא עמל לנפש בענין אמרי נועם שהם מתוקים לנפש. כי אכף עליו פיהו. כי כבד עליו צורך פיהו לפי שהוא מבקש היתרונות והנאות המאכלים ובמקוונים ועל כן יכבד עליו צורך פיהו ויצטרך לרב העמל והוא דרך ישר לפני איש שאיננו רואה בהנאות איסור ועבירה. ואחריתה דרכי מות. שמכלה ימיו בהבל ובעבודת הגוף וישכח את עושהו ולא יתעסק בתקון נפשו. אכף כבד. וכן ואכפי עליך לא יכבד (איוב ל"ג י"ז). כבודתי ומשאי עליך לא יכבד: כז. איש בליעל כרה רע ועל שפתיו וגו'. לפי שהזכיר כי החכם יחשוב על דבר החכמה עד שלא ידבר ויוסיף לקח על מחשבתו בעת שידבר בא עתה הודיע כי גם הרשע יעמיק תחלה במחשבת הרשע ויוסיף בה בעת שיגידנה למרעו בחמימות החפץ. כרה חופר ומעמיק במחשבתו. ועל שפתיו כאש צרבת. צרבת הרעה וחמה כאש והוא תואר וצרבת השחין שם דבר (ויקרא י"ג כ"ג): כח. איש תהפכות ישלח מדון. הוא הרגיל להראות פנים לדרך השקר ולהחזיק בעול במשאו ובמתנו עם הבריות ולא יכיר דרכי האמת. ישלח מדון. תולדות בני אדם כי יתעסקו עמו שתעלה חמתם על דבריו שהם על דרך העול ויראה לעולם זכות לעצמו או בעסק ממון או בריב לשונות. ונרגן מפריד ("). נרגן הוא ההופך הדברים גם המעשים מטוב לרע ודן את האדם לכף חובה ושטנה כי לא ינצלו דברי כל אוהב ורע מהמצא לעתים כמשמעם צד מתהפך והנרגן יחליף רצון המדבר בדבריו וימיר אותו טוב ברע ופעמים יטפל השקר באמת לאור וטח מארות עיני בשר ודם עד שיפריד חברה ואהבה: כט. איש חמס יפתה רעהו וגו'. כא להזהיר הבריות שלא יתחברו לאיש חמס פן

יאמרו מה נזק לנו ברשעה ע"כ הודיענו כי דרך איש חמס לפתות לרעהו ואל תאמן בעצמך לאמר לא אפת אליו ולא תטה אשורי בדבריו מני הדרך: ל. עוצה עיניו לחשב תהפכות קורץ וגו'. כ"כ דבק בעל החמדה והתאוה במדתו. ותאותו עד שיפתה רעהו וימשוך אחריו כל אדם. ועד שיעביד איבריו לשמש תאותו ולא כעלות מחשבת החמס על לבו לבר יאחוז בה להגיעה אל הפועל אבל עוצה הוא את עיניו לחשוב תהפכות וקורץ שפתיו כאשר גמר מחשבת הרעה ונסכם עליה: לא. עטרת תפארת שיבה בדרך וגו'. בא לדבר במעלת הצדקה ופתח להעיר עליה בשבח הישיבה ואמר כי הישיבה מן העטרות הנכבדות לפי שתשלם דעת האיש בעת הישיבה גם נחכם מן הנסיונות ויבין לאחריתו. ואחרי שיש לו לבסוף לעטרה הזאת יתעודד על ידי כן לתאות הצדקה כי הישיבה בדרך צדקה תמצא כמו שכתוב מי האיש החפץ חיים (תהלים ל"ז י"ג). ונאמר סוד מרע ועשה טוב (תהלים ל"ד ט"ו) וכתוב רודף צדקה וחסד ימצא חיים וגו' (כ"א כ"א): לב. טוב ארך אפים מגבור" וגו' שמושל להאריך אפו שלא להנקם נקמתו בעת שיחטיאו לו עד שיתישב בשכלו ויסכים על הראוי וכדת מה לעשות במי שחטא לו כי בעת שחטאו וחמתו בערה בו לא יסכים על הראוי ולא ינצל מן הפשעים כי כעסו עוצם עיניו ושכלו כמו שנא' ובעל חמה רב פשע (כ"ט כ"ב) וגם תמצא לו תועלת בהאריך אפו כי ימתין עד עת היכולת להנקם ועד שעה העומדת לו והמושל בעצמו לנהוג כן טוב מגבור כי טובה גבורת הלב והדעת על התאוה מגבורת האיבריים. ומושל ברוחו מלוכד עיר. ברוחו בכעסו כמו כל רחוק יוציא כסיל (כ"ט י"א). ומושל בכעסו להעבירו שלא לנקום כעסו והוא גדול מארך אפים על כן אמר ומושל ברוחו מלוכד עיר שהוא יותר מגבור. ובמקום אחר דבר על כיוצא בזה שכל אדם האריך אפו (ט"ו א') כמו שיתבאר במקומו. עוד יש לפרש ומושל ברוחו בתאותו שמושל על הגנש המתאוה לשמרה מכל חטא ומכל מדה פחותה וכן שמה הרוח ללכת (יחזק' א' י"ב) הרצון: לג. בחיק יוטל את הגורל ומי"י כל משפטו. אלה הפסוקים סדורין על ענין בחירת שלום כי דבר תחלה על שבח המושל בכעסו שהוא מדה רודפת שלום ועתה משבח חלוקת הגורל שהיא משכנת תלונה ומשקטת הריב. ואמ' שאין לאחד מהם לחמוד בחלק חברו כי כל אחד יגיעהו חלק הראוי ואת אשר נגזר להנתן לו. ומי"י כל משפטו. ולפי שיש אנשים שאין חפצים במחלוקת הגורל אע"פ שנחלקה הנחלה יש בה שנאה לפי שיפה בעיניהם המעט באויר זה מן המרובה

בוה ומי שידו גוברת מאחיו רוצה לבחר החלק הטוב בעניו בחזקה על כן הוצרך לשבח ענין הגורל ולהורות על דרך האמונה כי הנגזר להנתן לאדם הוא שיעלה לחלקו כדברי חז"ל הראוי לנו לא יאבד ממנו" ועוד אח'.

יז.

א. טוב פת חרבה ושלוה בה מבית וגו'. גם זה על בחירת השלום שלא יבקש אדם להתגבר על אחיו בחלוקת הנחלה. כי טוב המועט בלא ריב ועירעור מן המרובה ועליו מצה ומריבה וכן אם נושים באדם ורוצים לגבות מנכסיו אל ישתדל להתגבר ולדחותם בכח ידו כי טוב המעט שישאר לו בלא עירעור ויותר ימצא בו נחת רוח מבית מלא זבח ריב. ובא שלמה ע"ה למשוך דעות בני אדם לבחירת שלום מצד הנחה הנמצאת בו לטבע מלבד מה שהזהרנו מלחמוס ולתקוף בנחלה ולא במשפט. ויתכן כי דבר על השבח המותר משלו לסלק עירעור מנכסיו: ב. עבד גשכיל ימשל בבן מביש וגו'. בא לשבח מעלת השכל ולהזהיר האב להורות בנו דרך השכל ובלעדי זה אין יתרון במה שינחילנו כי עבד משכיל ימשול בבן מביש ויחלוק נחלה בתוך אחים ויתכן שבא להזהיר את האב להורות את בנו בחייו להשכיל במלאכתו ולהיותו חרוץ ולא יאמר בו אחרי מותו כשתפול לפניו הנחלה ילמד שכל וחריצות כי קודם הגיעו להשכיל: ג. מצרף לכסף וכור לזהב" ובוהן לבות י"י. הצורף יבדיל ויפריש כל הסיגים, לא יותר מהם עם הכסף והזהב, ובוהן לבות י"י. כל מדות הלב ומחשבותיו. וכאשר יבחן אחת מהנה לא נעדרה מבחינתו וישקול הרעות עד תומם כנגד הטובות ולפ"כ ישפוט את הלב אם טוב ואם רע. כי מעלת האדם לפי מעלת הלב במדותיו ומחשבותיו וכאשר אויל רחמנא לבא בעי (סנהדרין ק"י). וכ' כסף נמאס קראו לך (ירמי' ו' ל') כי מאס י"י במבטחיד (שם ב' ל"ז). כי הלב אשר לא שם השג מבטחו ויבטח באדם נמשל לכסף נמאס שסיגיו מרובים וימאסהו הצורף כמש"כ למעלה מזה לשוא צרף צרוף ורעים לא נתקו (ירמי' ו' כ"ט): ד. מרע מקשיב על שפת און" שקר מזין וגו' איש מרע ואיש שם דבר כמו ושניהם המלכים לבבם למרע

(25) לא נודע לי מקום מוצאו.

(1) כעין ססוק זה במשלי כ"ז כ"א ומבואר בש"ת ג', קמ"ח וגם בבאור אבות דף

כ"ד ע"ב.

(2) ע' ש"ת ב' ר"א.

דניאל י"א כ"ז) ועל דרך ואני תפלה (תהלים ק"ט ד') איש תפלה. או יהיה מרע שם התואר כמו חנף ומרע (ישעי' ט' ט"ז). שקר מזין איש שקר מאזין על לשון הות. וביאור הענין כי ב' כתות לש"ר האחת כת זרים כי ענין מרע בעל זדון הלב והשנית כת שקרים. וטעם הדבר כי בעל זדון הלב מאשר יחפץ שימצאו המומין והאשמות בבני אדם יקשיב ויאזין עליהם כאשר יספרו אותם על חברו ויאמין לדברים כי כן דרך החפץ בדבר יטה לבבו להאמין בו וכ"ש שיטה אזנו להקשיב ולהאזין עליו. וכן השקרו ע"ד אשר לא הורגל לדרוש על האמת ישים הדברים שישמע' בלבו ויקבלם מבלי מחקר כי לא יחוש לכון הדברים אל האמת אשר ישים בלבו וכאשר יספר ויגיד. והמדה ההגונה בענין הזה שישנא האדם להקשיב ולהאזין על לשה"ר. ואם ישמענו לא יאמין בו ולא יספרנו ולא ימנענו באהבת חברו ובכבודו מספק עד שיתברר אליו באמת. אכן יחוש לדבר בלבו וישמר מאשר נאמר עליו הלה"ר וכן אז"ל לשה"ר אע"פ שאין ראוי לקבלו אך יש לחוש עליו'. ה. לועג לרש חרף עושיהו' שמת לאיד לא ינקה. הלועג והמבזה לרש מראה בדבריו כי מחשבתו שהעני והרש יבא מחסרון דעת האדם וקוצר חריצותו וכי העושר ימצא לו בכחו ובעוצם ידו ע"כ חרף עושהו. שמח לאיד וגו' בא הכ' הזה לשקול המדות האלה והם לועג לרש ושמח לאיד ולהודיע כי קשה הלועג לרש מן השמח לאידו כי הלועג לרש חרף עושהו כאשר פרשנו. והטעם והשמח לאידו ענוש יענש על זדון לבו אף לא חרף עושיהו : ה. א) אבן חן השוחד בעיני בעליו וגו'. אחר שהורגל האדם לקבל שוחד חביב השוחד בעיני בעליו כאבן חן ולא יתגנה עליו לגנות המעשה כי כאשר יחל האדם לחטא בדבר נתגנה עליו המעשה אך הצורך ואונס התאוה יביאהו לחטא. אל כל אשר יפנה ישכיל, אל כל טענה מטענות נותן השוחד שיפנה רצון מקבל השוחד לצדקו ולזכותו. ישכיל וימצא טעם לזכותו כי חפץ' האדם בדבר מעצם עיני שכלו מראות בו האמת כי ימשך שכלו אחר רצונו כאשר אז"ל אין אדם רואה חובה לעצמו (שבת קי"ט). והנה נתן טעם במש"א אל כל אשר יפנה ישכיל לאסור קבלת השוחד אפי' על דעת לדון אמת כי לבו פונה לזכות נותן השוחד וחפץ צדקו : ט. מכסה פשע מבקש אהבה'. האיש

(3) בגמרא שלנו גדה ס"א : האי לשינא בישא אע"פ דלקבולי לא בעי למיחש מבעי.

(4) ע' ש"ת ג' קע"ה.

(5) פסוק ו' וז' נתבארו בש"ת ג', קפ"ה.

(6) H : כשחפץ.

(7) עי' ביאור אבות לר' יונה א' ו'.

אשר יבקש לקנות אהובים ורעים יכסה פשעי חברו ויעביר על מדותיו ואז ירבו אהביו ורעיו. ושונה בדבר, קפדן אשר יקפיד גם על דברי חברו אם לא שקל הדבר לרצונו ולכבודו וישנה בדבר ההוא ויאמר כזה וכה דברת להאשימו על הדבר ולהלין עליו מפריד ממנו אלוף וכ"ש שלא ימצא אהבים בהמצא בו המדה הזאת. כי אדם אשר לא ישגה בדבר שאין השגת שכל האדם והשגחתו שלימה לשקול כל דבריו ואחרי אשר יקפיד על דברי חבריו אם ישגו בהם משורת כבודו ורצונו לא תמשך עמו חברת רע ואהבת חבר ענין (א) אלוף אהב נאמן ובעל ברית. ענין מכסה הפשע שהוא מכסה גם פשעי המעשים ושונה בדבר הוא שמקפיד גם על הדברים אע"פ שלא הגיע מהם שום נזק: י. תחת גערה במבין (ב) החית במלת תחת הייתה ראוייה להדגש ולבא בשקל תקע ושרשו נחת והוא לשון ירידה כמו ותנחת עלי ידיך (תהלים ל"ח ג') ותרגום וירד ונחת. וביאור הענין תרד גערה ותשכון בלב המבין. ענין מבין האיש החפץ להבין הדברים אשר ישמע וגם לו לבב להבינם כי בהעדר ממנו אחת משתי אלה לא יקרא מבין, וכן את פני מבין חכמה (י"ז כ"ד) ודל מבין יחקרנו (שם כ"ח י"א). ענינם כאשר בארנו, ולשון מבין איננו ענין אחד עם לשון נבון כי הנבון שם התואר להשגת האדם במעלת הבינה כי קונה חכמה תחלה והשיג להבין בה דבר מתוך דבר על כן לא יצטרך הנבון לגערה כאשר כת' והוכח לנבון יבין דעת (י"ט כ"ה), מהכות כסיל מאה, הכסיל אינו אהב לשמוע דרכי הבינה רק למלאות תאותו כאשר כתוב לא יחפץ כסיל בתבונה (שם י"ח ב') והוא הפך מן המבין ע"כ אין תקנתו בגערה אך המכות הראויות אליו ואמרו מחברי המוסר אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובזיון: יא. אך מרי יבקש רע (ג) ומלאך אכזרי וגו'. האיש הרע והוא מי שגבר הזדון בלבבו כאשר יוכיחוהו יקשה עורף ויתחזק ללכת בדרכי הרעה למרות פי המוכיח ולנצחו ע"כ אין תקוה שתועיל בו תוכחת המוכיחים אך מלאך אכזרי ישולח בו מן השמים להוכיח: יב. פגוש דוב שכול באיש. טוב לפגוש דוב המשכל לבג"א מלשון ושכלה אתכם (ויקרא כ"ו כ"ב) מלפגוש הכסיל בעת אולתו וכעסו. ובא להזהיר להשמר מכעס הכסיל ומן המריבה עמו כי יתכן להמלט מן הדוב ולא להמלט מנוק הכסיל ומכעסו: יג. משיב רעה תחת טובה (ד) לא תמוש וגו'. לא די אשר לא השיב טובה כאשר

(8) גם למעלה ט"ז, כ"ח נמצא המלה „אלוף" ושם איננו מבואר.

(9) עיין ש"ת ב', י"א.

(10) בש"ת ב', י"א מבואר יותר.

(11) שם ב', ר"א.

גמלוהו אך הוא משיב רעה תחת טובה אשר היה חייב להשיב גדול עונו מנשוא. ע"כ לא תמוש רעה מביתו ונסמך זה לענין הכסיל באולתו כי בעת כעסו לא ישגיח על כל הטובות אשר גמלוהו ולא ימנע מהשיב רעה: יד. פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע וגו'. תחלת המדון כענין הפותח אבני שבר המים כ"א ירצה לסתום ולסכור מיד קודם שירדו המים לפרוץ תשיג ידו לסכרם אבל אחרי שירבו לשטוף ולפרוץ הגדרים מסביב לא יוכל לסוכרם. וכן ענין המדון כי בתחלתו יוכל למשול ברוחו לנטוש אותו על כן לפני התגלע הריב נטוש אותו: טו. מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת וגו' במק"א אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים (כ"ד כ"ד) והוא מענין החנופה ועתה ידבר על מצדיק רשע ומהפך בזכותו שלא בפניו ולא מדרך חנופה רק באהבתו אותו ומאשר יקר בעיניו ואמר כי תועבת י"י הוא כי האדם חייב לשנא אויבי השם כש"כ הלא משנאיך י"י אשנא (תהלים קל"ט כ"א) וחייב להקלותם כמש"נ ובוזי יקלו (ש"א ב'). וזה האיש לא די שלא ישנאם ולא יקלם אותם אך יאהבם ויכבדם ויצדיקם וכמה לו עונות וחטאות כי בכבוד הרשעים תחזקנה ידי החוטאים י"י ולא ישקצו בנ"א את העבירות ולא יגנו את החטא. גם תמשול יד הרשע בסבת הכבוד ויהיו דבריו נשמעים וימשוך רבים אחריו גם ישפיל הצדיקים והחכמים בל יעצור כח להשיב רבים מעון כמו שכי' ותועבת רשע ישר דרך (כ"ט כ"ז) וכתיב בית רשעים ישמד ואוהל ישרים יפריח (י"ד י"א) ובהנתן כבוד לרשעים ושפל לצדיקים אין המון העם מהדרים עבודת השם וזה תכלית אבדן הנפשות כי העולם בראו השי"ת לכבודו וכן כתיב כל הנקרא בשמי וגו' (ישעי' מג ג') וכי זה כל האדם (קהלת י"ב י"ג) תועבת י"י גם שניהם. מלת גם תבוא להורות כי אע"פ שיחטא ואשם יותר מרשיע צדיק מן המצדיק רשע ושניהם תועבת השם: טז. למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה וגו'. במקומות הרבה יקרא קנין המדות החמודות לב י"י כמש"כ ושומע תוכחת קונה לב (ט"ו ל"ב). וביאור הענין למה יפזר הכסיל הונו לקנות חכמה ועוד לא קנה המדות י"י ולא תקן דרכי לבבו לגרש מן י"י המדות הרעות וכענין שאז"ל כל שאין יראת חטאו קודמת לחכמתו וכו' (אבות ג' י"א) והנה נזק רב יגיע מן הלומד חכמה והוא בעל מדות רעות ע"כ כי אחריו: יז. בכל עת אהבה רע ואח לצרה יולד. גם בעת התעסקו בחכמה אוהב הרע. ואח וגו' אחר שילמוד

(12) עיין שם ג', קפ"ט.

(13) עיין גם לעיל ביאור י"א, כ'.

(14) חכמת המדות

(15) זמן גו.

הכסיל חכמה יולד אח לצרה כי יש לאל ידו לעשות עם הבריות רע מאשר בתחלה כי עד שלא למד חכמה לא היו דבריו נשמעים להכסיל הבריות ולהוליקם בדרך לא טוב, והשנית כי אחרי שלמד הכסיל חכמה יחכם ויחפש טענות לעזור אחרי השקר ולהוציא משפט מעוקל והרשיע את הצדיק והצדיק את הרשע, וענין אח לצרה, כי הוא וצרת הזמן וצוק העתים יהיו אחים ר"ל כי יהיה נוסף גם הוא על צרת הזמן: ית. אדם חסר לב תוקע כף עורב ערובה וגו'. יקראנו חסר לב כי יבוא נפשו לידי מצה ומריבה לדון עם המלוה בבואו להפרע ממנו אם אין ללוה לשלם כי אין דרך הערב לפרוע ברצון נפשו וזלתי בחוזק יד ב"ד. לפי שלא נהנה בדבר ועל הלווה להשתדל בפרעון גם אחרי כן יריב עם הלוה להפרע ממנו. בהמצא בידו נכסים, והמריבה דרך מגונה, ע"כ כתיב אחריי אוהב פשע אוהב מצא. והשנית כי עורב ערובה פושע בשמירת ממונו ואז"ל (חולין צ"א) כי הצדיקים ממונן חביב עליהן יותר מגופן כדי שלא יפשטו ידיהם בגזל. עורב ערובה כי יבוש למאן בדבר כאשר הוא לפני רעהו והוא הלוה, ואינו מן הנכון שיתבייש האדם לסרב בדבר שהדעת מחייבת" (לסרב מעשותו ויש לו לחשוב ההפסד כנגד השכר כי טוב לו לסרב ולעבור על רצון הלוה עתה מן המריבה והשנאה אשר ימצא עמו באחרית הדבר אם לא ישלם הלוה: יט. אוהב פשע אוהב מצה מגביה פתחו וגו'. כבר פי' כי נסמך המקרא הזה לתת טעם על גנות ענין הערבות כי מי שאוהב מצה אוהב את הפשעים כי יולדו מן החמס פשעים רבים וכאשר אמר למעלה ובעל חמה רב פשע (כ"ט כ"ב), מגביה" (וגו' כאשר כתיב לפני שבר גאון (ט"ז י"ח). ובא המקרא הזה לשקול שתי מדות הרעות האלו שהן אוהב מצה ומריבה ואוהב השררה ולהכריע כי אהבת השררה רעה יותר כי עיקר גנות המריבה מפני סבות הפשעים המתילדות ממנה אבל השררה היא מדה נתעבת מאד בעצמה ובעליה" (מקבל שכר. ועל גאות הלב בלא רדיפת השררה כ' תועבת י"י כל גבה לב (ט"ז ה') אבל הנמול והגקס נתבאר על בעל השררה לפני שבר גאון מגביה פתחו מבקש שכו: כ. עקש לב לא ימצא טוב, עקש לב הוא האיש אשר דעתו משובשת ולא יכיר האמת ע"כ אמר לא ימצא טוב כי מן הדעת ימצא אדם טוב כאשר כתיב משכיל עד דבר ימצא טוב (ט"ז ב'). ונהפך בלשונו וגו' מי שהוא מכיר האמת בשפתיו ויטעון השקר ויצדיק רשע באשר יאהבו וירשיע צדיק באשר ישנאוהו יפול ברעה

H 16 מברעת.

(17) בכד הקמת ערך גאווה: כנה הפה בשם פתח כי הוא פתח לגוף כשער לבית.

H 18 ובעליה מבקש לקבל שכר.

והוא רע מעקש הלב כי הוא עוזר אחרי השקר כמזיד ע"כ אמר בזה לא ימצא טוב ובוזה שהוא רע ממנו יפול ברעה: כא. ילד כסיל לתוגה לו ולא ישמח וגו'. הכסיל הוא בעל המדות הרעות וגורם תוגה לאביו. ולא ישמח וגו' הנבל והוא הנבוה והפחות שלא קנה חכמה ומעלות שכליות והוא מלשון ואחריתו יהיה נבל (ירמי' י"ז י"א) לשון ירידה וזיוון ואם נבלת בהתנשא (ל' ל"ב). ונתתי עליך שקוצים ונבלתיך (נחום ג' ו'). ולא יקרא עוד לנבל נדיב (ישעי' ל"ב ה') והכסיל רע מן הנבל כי הכסיל הולך בדרכי האולת והוציא מדותיו הרעות לפועל. ע"כ נתן התוגה לאבי הכסיל ועל אבי נבל אמר ולא ישמח כי לא ימצא נחת רוח בעשרו ולא ישמח בקניינו מדעתו כי לא ינוחנו אלא לבן בזוי ופחות וישלוט בכל עמלו: כב. לב שמח ייטיב גהה. שמחת הלב סבת רפואת האדם מחליו. גהה רפואה מלשון ולא יגהה מכס מזור (הושע ה' י"ג) והמקרא הזה נסמך לענין אבי הנבל והכסיל להודיע כי טובה הרבה נעדרת מאבי הנבל שהשמחה אשר היא ראש לרפואת האיברים נעדרת ממנו כאשר א' ולא ישמח אבי נבל. וגדול הרע אשר ימצא את אבי הכסיל כי התוגה שולטת בו והיא תיבש גרם. ולמד דעת מזה להזהיר את האב על התוכחת הבן שלא תשיגהו התוגה במעשיו. ורוח נכאה תיבש גרם. לא משמן בשרו בלבד ירוה אך גם עצמותיו תיבש אע"פ שהוא בריא וכ"ש שנמנע גהה מן החולה: כג. שחד מחק רשע יקח. התורה הזהירה על השופט שלא יקח שחד. ועתה בא להודיע כי מתן השוחד גם הוא רשע כי הוא יודע כי השחד סבה לעוות הדין ולהטות ארחות משפט. גם י"ל כי חייב והטוען שקר דרכו לתת שחד להטות ארחות משפט. ע"כ אמר כי השחד מחק החייב לוקח אותו השופט: כד. את פני מבין חכמה. כבר בארנו ענין מבין (י"ז י') כי הוא אוהב להבין דברי חכמה ויש לו לב להבינם. ואם נעדרה ממנו אחת מאלה לא יקרא מבין ועל כן אמר את פני מבין חכמה כי אם אין במקומו אנשים גדולים בחכמה ידרוש מאת כל איש מה שהוא יודע וילמוד מכל אדם וגרם לו זה אהבתו לחכמה ע"כ יכנע ללמוד מכל אדם כקטון כגדול ויקבל האמת ממי שיאמרהו^א). והשנית כי הוא בוחן ומכיר ערך הדברים אשר ישמע. ואם כנים ונכוחים הם יקבלם מכל אדם. ואם יגיע אח"כ למקום אנשים חכמים ישמע ויוסיף לקח ונמצא נפשו נעזרת במה שלמד כבר להוסיף לו תבואות החכמה כאשר או"ל בענין הזה כלי מלא מחזיק ריקן אינו מחוק (סוכה מ"ו). שני' יהב חכמתא לחכימין וגו' (דניאל

ב' כ"א). ועיני כסיל בקצה ארץ. לא ילמוד מאנשי מקומו הנמצא בידם מן החכמה אבל יאמר מי יתן ואלך למקום פלוני שיש בו אנשים חכמים וידועים ותורה אבקש מפייהם ואולי לא יספיקו בידו ללכת שם ונמצא נעור וריק מן החכמה וכאשר אז"ל אל תאמר כשאפנה אשנה שמא לא תפנה (אבות ב' ו'). ויגרום לו לכסיל שלא ללמוד מכל אדם גאותו וגודל לבבו ע"כ לא יכנע ללמוד מכל אדם. והשנית מיעוט אהבת החכמה כי אין חפצו ממנה רק להתגדל ולהשתרר ממנה. והשלישית כי לא יכיר ערך הדברים שישמע מצד הדברים עצמם אך מצד האומר אם הוא בעל השם בחכמה: כה. **כעס לאביו בן כסיל וגו'.** אחר שאמר למעלה יליד כסיל לתוגה לו הוסיף: עתה ואמר כי הוא סבת הכעס לאביו לקצוף במשאו ובמתנו כי התוגה תוליד כעס וקצף. וממר ליוולדתו. מרירות לב ליוולדתו. והמרירות יותר מן התוגה ומן הכעס. כי האם תרגיש יותר במדות הבן הכסיל מן האב כי הוא ירא את האב מלכת בדרכי אולתו לפניו וכאשר פרשנו בפס' בן חכם ישמח אב (ו' א') ממר שדרשו מרר בשקל והרמות מכס (במדבר ל"א כ"ח): כו. **גם ענוש לצדיק לא טוב** להכות נדיבים וגו'. הצדיק תפלתו נשמעת כאשר כתיב ותפלת צדיקים ישמע (ט"ו כ"ט). והנה בידו לברך ולענוש. ע"כ אמר כי לא טוב לצדיק לענוש לאשר יחטא לו כי מן הראוי לצדיק למחול ולהעביר על מדותיו. להכות וגו'. דרך הנדיבים למשול בעם ובידם להכות ולהנקם מאשר יחטא להם. על כן אמר כי לא טוב אשר יכו הנדיבים וינקמו מן החוטא להם. גם אם בן הכות האיש אשר חטא להם מן הראוי ומן הדין ומן היושר. אף גם זאת לא טוב לנדיבים להכות ולהנקם אפי' על הישר כי הנה בנדבת לבם חוננים בכספם וזהבם וגומלין חסד בגופם ובממונם וראוי שתהיה המחילה לחוטא להם מכלל נדיבות לבם ודרכי חסדם: כז. **חושך אמרין יודע דעת** (י' יקר רוח וגו'. האיש אשר הוא יודע דעת ודברי חכמה ערוכים לו על שפתיו הוא חושך אמריו ולא ידבר בהם זולתי דבר בעתו כמש"כ ודבר בעתו מה טוב (ט"ו כ"ג). גם לא ידבר במ זולתי אל אוזן שמעת ובמקום שמחבבין אמריו ושותין בצמא דבריו. ותתייחס המדה הזאת אל היודע דעת כי הוא מכיר במעלת החכמה ומתק דבריה וחין ערכה וחמודותיה כמו שאז"ל בענין הזה כי המשי יקרה בעיני הרגילים לבלוש משי ובגדי ארגמן ועל כן יסלסל דברי החכמה ויכבדם"). ואמרו מחברי המוסר אל תהיו כמשליכים הפנינים לפני

(20) עיין כד הקמח ערך רשות ו'.

(21) לא נודע לי מקום מוצאו.

החזירים²²). והשנית כי היודע דעת המכיר מעלת החכמה אין כונתו ממנה להתפאר בעיני המון עם כי דיו בעטרה שעטרה לו החכמה ואשר קנה ממנה יתרון ומעלה לנפשו. על כן לא ידבר זולתי במקום שיעשו דבריו פרי תועלת ומצוה. יקר רוח וגו'. איש תבונה דרכו להיות יקר רוח ולא ידבר דבר עד שישקול אותו תחלה במאוזני תבונתו ולא ירבה דבריו כי ירא מן המשגה ומן הטעות. וכי ישאלוהו דבר לא ישיב תשובה בלתי אחרי מתון ומחשבה. כי עמד איש התבונה על דרכי המחקר והבין וידע קוצר השגת האדם כי לא יחקרו אצלו הדברים בלי עיון ומתון. הנה דבר ע"ה על מניעות דברי החכמה שידע החכם ויחשוך אותם לפני עתם וזמנם ועל הוקר איש תבונה את דבריו קודם שהתבונן בדבר כל הצורך. וכאשר אמר הכתוב איש תבונה נתבאר לנו כי הוא מדבר על הדברים שהוא צריך להתבונן בהם בינה. וכשהזכיר יודע דעת נתבאר כי דבר על הדברים שהוא יודע וצפונים בידו: כח. גם אויל מחריש חכם יחשב²³). בא לתת עצה אל האויל להחריש ולשמוע כי אם החריש יחריש ילא תחשב לו לקוצר בינה אבל חכם יחשב כי יאמרו במדת החכם נמצא כי דרך החכם להטות אוזן ולהחריש ולשמוע ולא לגלות דעתו כמו שכתוב ואוזן חכם תבקש דעת (י"ח ט"ו) וע"י המדה הזאת ילמד החכמה ואסף את תבואתה. אוטם שפתיו. מי שהוא סוגר שפתיו יחשב נבון כי מדת הנבון כאשר חפץ לדבר ולהגיד דעתו כי השמחה לאיש במענה פיו יסגור שפתיו וימשול ברוחו מענות עד אחרי המתון והמחשבה.

יח.

א. לתאוה יבקש נפרד²⁴) בכל תושיה יתגלע. בא לדבר אל התאוה ולגנות הנמשך אחריה ואמ' כי המבקש תאות לבו והולך אחריה נפרד הוא מכל רע אשר לא יוכל איש לכלכל ולסבול מדות חברו אם ימשך אחרי חפצו ולא יבטל חפצו מפני חפץ חברו בדבר. למ"ד לתאוה נוסף כלמ"ד הרגו לאבנר (ש"ב ג' ל'). נאום הגבר לאיתיאל (ל' א'). בכל תושיה יתגלע. הדבק בתאותו לא יבוש ולא יכלם עליה אף כי הוא מגונה מאוד כי מעוורת עיניו מראות הדופי והגנות הנמצא בה. ע"כ יתגלע עליה ויביענה בשפתיו בתוך כל אנשי תושיה והם אנשים

22) עיין מבחר הפנינים הוצאת אשער סימן ס"ח.

23) עיין ביאור י' י"ד וי"ס וי"א א'.

1) עיין שערי תשובה א', ל"א.

חכמים וידועים. גם הכלם מהם לא ידע וכ"כ כי הלל רשע על תאות נפשו (תהלים י' ג'). תושיה אנשי תושיה וכן ותושיה יראה שמך (מיכ' ו' ט') איש תושיה. שבתך בתוך מרמה (ירמ' ט' ה') אנשי מרמה. בכל תושיה בכל אנשי תושיה וכן בקהל רב בתוך קהל רב (תהלים כ"ב כ"ו). וי"ל הפסוק הזה מענין הפסוקים אשר לפניו ואשר לאחרייו: המבקש לדבר תאוה ולא יבלום עדיו ואין מעצר לרוחו וידבר בכל אשר תאוה נפשו נפרד הוא מכל אח ומרעהו יפרד כי יחטא ואשם בדבריו ולחבריו וכן אז"ל כל המרבה דברים מביא חטא (אבות א' י"ז). והשנית כי יהיו למשא רב דבריו וישנאו חברתו. בכל תושיה בכל חכמה יגלה דעתו אע"פ שלא למד חכמה. כי כן מדת המתאווים לדבר ולהשיב: ב. לא יחפוץ כסיל בתבונה² כי אם וגו'. כאשר ידבר הכסיל בחכמה לא יחפוץ להבין ולדעת האמת כ"א להתפאר ולגלות לבו ועומק מחשבתו. ע"כ לא יאזין לדברי זולתו ולא יתישב עליהם וזאת תהיה לו לעדה כי לא יחפוץ בתבונה. כ"א חפץ בה יקשיב לדברי חבריו ויתיישב בהם וישקלם במאוזני צדק למען יעמד על האמת כי רוב הדעת ישלם המחקר: ג. בבוא רשע בא גם בוז. ועם קלון וגו'. דרך רשע לבזו כל אדם ובאה מלת גם לומר כי הרשע היה לו להכלם מרשעו ולא דיו כי לא יכלם אך יבוז לאזורים. ועם קלון ועם איש קלון חרפה וגדופין מלשון אל תיראו חרפת אנוש (ישעי' נ"א ז') כי איש נקלה ובוזי עב יחריף ויקלה כל אדם והודיענו במקום הזה כי שתי כתות יבוזו לכל אדם והם כת הרשעים וכת ההדיוטות ואנשים נקלים ואז"ל איהו מכובד המכבד את הבריות (אבות ג' א'). וי"ל הפסוק הזה מענין הפסוקים אשר לפניו. בבא רשע. בבא בתוך הבאים לדבר בדברי מועצות ודעת בא גם בוז ולא די כי לא יקשיב לדברי זולתו ולא יחפוץ כ"א בהתגלות לבו אך גם יבוז לדבריהם והרשע רע יותר מן הכסיל כי פעמים יאמר רשע על רשע רע כמו ולרשע אמר אלהים וגו' (תהלים נ' ט"ו) תשב באחיך תדבר, וענין רשע רע יותר שהוא מויק לבריות בגזל ובחמס ובלה"ר ובדברי בויון והשפלת כבוד הבריות: ד. מים עמוקים דברי פי איש וגו'. האיש אשר הוא נובע מקור חכמה כנחל דברי פיו כמים עמוקים אשר לא יגיע האדם לשתות מהם עד אשר יטרח וידלה אותם. כן לא יבין איש דברי החכם הנבון ולא יעמוד עד דעתו זולתי בטורח ובמערכי לב להבין בהם. ובא להזהיר בני אדם בשמעם דברי חכם ונבון שלא ידמו בנפשם כי הבינו דבריו למשמע אונם לבא עד תכונתם ולעמוד עד תכלית הבינה בהם

(2) עיי' פירוש אבות ב', י"ז בסופו ולעיל באור משלי י', י"ז.

מבלי התישב בהם והשב אותם אל הלב פעמים שלוש ופעמים רבות יאריך החכם בדבריו לכלול בהם טעם יסלק מדבריו כל קושי ותשובה ולא יבין השומע עד אחרי המחשבה והעיון. ויתכן כי בא הענין הזה על מה שא' בכא רשע בא גם בזו כי הרשע יבזז לדברי המשכילים והוא לא הבין דבריהם: ה. **שאת פני רשע לא טוב.** על דבר אשר בא למעלה מדת השתיקה וא' גם אויל מחריש וגו' אמר עתה כי לא טוב לשאת פני השופט הרשע מיראתו ולהחריש על דבריו כאשר יטה הצדיק במשפט ומענין שכ' למעלה שוחד מחיק רשע יוקח (י"ז כ"ג) למדנו כי ענוש יענש השומע עוות הדין על השתיקה: ו. **שפתי כסיל יבואו בריב.** דרך בני אדם בהתוכם כי יכעס איש על דברי חברו לפעמים אחרי התוכחת בהתעקשו על דבריו ולא יודה עליהם אך הכסיל כאשר יענה על דברי חבריו תחלת דברי פיהו דרך ריב ומחלוקת וכעס כי הרגיל שפתי למדון. ויורה לשון יבואו כי שפתי מלומדות לחלוק ולריב בלא מחשבה מוקדמת לדבריו. ופיו למהלמות יקרא. לשון הכרזה וצעקה. וכן יקרא איש חסדו (כ' ו'), ושמן ימינו יקרא (כ"ז ט"ז). והענין יצעק ויגביה קולו למהלמות החולק עמו ליגעו ולהלאותו. ולמדנו להזהיר מהגביה הקול בתוכחת ובמחלוקת וכ"כ דברי חכמים בנחת נשמעים (קהל' ט' ט"ז): ז. **פי כסיל מחתה לו.** מחתה מורא ומגור מל' אל תחת מפניהם (ירמ' א' י"ז) והענין כי הכסיל יירא את פיו כאשר יירא את אויביו כי אין פיו ברשותו כי למד שפתיו לדבר בלי עיון ומחשבה. יקרנו הנזק והמכשול בדבריו תמיד: ח. **דברי נרגן כמתלהמים.** והם ירדו חדרי בטן. נרגן הוא בעל התלונה שמתלונן תמיד על רעיו ויתפשם בדבריהם ובמעשיהם וידון בהם כי נתכוונו לקלונו ולנזקו ומתרעם עליהם והוא מלשון ותרנגו באהליכם (דברים א' כ"ז). והנה מתראים כאלו הם נעלבים ונרדפים והלומים והם ירדו חדרי בטן. דברי תלונת הנרגן נוגעים עד הנפש כי כאשר יזהר חברו בכל לבו להשמר מנזקו וקלונו יאשימהו חנם ויחטאהו בדבר ופעמים שנתכוון חברו לטובתו ולכבודו והוא ידון בהפך במעשיו ובדבריו. והנה הוא כמשיב רעה תחת טובה: ט. **גם מתרפה במלאכתו** אח הוא וגו'. בא להוכיח העצל המתרפה במלאכתו שלא יאמר כי אין עונש רק במתרפה במלאכת אחרים אך אם מתרפה במלאכת עצמו לא יהיה בו חטא ואמר ע"ז אח הוא לבעל משחית כי יחשב המשחית ממון עצמו חוטא וכן כ' ולא

(3) עיין לעיל ביאור י' י"ד; ש"ת ג', ר"ד.

(4) עיין ש"ת ג', רל"א.

תשחית את עצה (דברים כ' י"ט) ומבואר הענין הזה בדבריהם ז"ל. והנה המתרפה במלאכתו ומפסיד הרווח ומאבד טובה הרבה אח הוא לבעל משחית כי יחשוב בלבבו כמשחית ממון עצמו. משחית שם דבר וכן איש כלי משחיתו בידו (יחזק' ט' א'), ובאה מלת גם על מחשבת המתרפה במלאכתו שיחשוב כי אין חטא רק בהתרפאות הנשכר במלאכת המשכיר וסמך הענין לענין הנרגן כי הם דברים שיחשבו העם עליהם כי אין בהם חטא. ויתכן כי ידבר הענין הזה במתרפה במלאכת החכמה והעבודה כי המשחית ימיו ושנותיו לא נופל הוא מאיש משחית ממון. כי בהרבה מקומות בספר הזה יגנה העצלה בענין החכמה והיראה. וי"ל גם במתרפה במלאכת הנרגן ויאמר בלבו אם אשקוד במלאכתו הלא יתרעם עלי כאשר אם אתרפה בה. אח הוא לבעל משחית כי אין לו לאבד אמונתו מפני רוע מוסר הנרגן: י. מגדל עץ שם י"י. יושע האדם מן הצרה בזכרו שם י"י ובהתפללו לפניו כן ירוץ בשמו. ירוץ הצדיק ויבטח בו ולא יירא מן המכשול על דרך מש"כ ואם תרוץ לא תכשל (ד' י"ב). ודרך משל כי כאשר ירוץ האדם לא ייטיב לראות אם יש מכשול בדרך. והענין כי האדם יזהר מלכת בדרך עד אשר ידע אם ילך לבטח עליה ואם יש מגור מסביב הצדיק נכון לבו בטוח בי"י כי לא תאונה אליו רעה ואם יפגע פגע ינצל ממנו. ונשגב נושע מכל צרה. וכן ובטוח בי"י יושגב (כ"ט כ"ה). יענן י"י ביום צרה ישגבך (תהלים ל' ב'). והזכיר כי הבטוח בי"י צדיק יאמר לו. כי הבטחון מן המדרגות העליונות במדת היראה. והשנית כי מי שיש לו עונות יש לו לפחד מעונותיו וכת' יראי י"י בטוח בי"י (תהלים קט"ו י"א) כי ענין הבטחון ליראים על דרך אחת וליתר העם על דרך אחרת. וזה צריך ביאור מרווח. וי"ל בו ירוץ צדיק בבטחון השי"ת ימצא כח בנפש הצדיק לרוץ ולא ילאה ר"ל כי יחליף כח לטרוח ולעבוד גם לילה גם יומם לפני השם ולא ילאה כי לבו בטוח בשם ויודע כי נאמן בעל מלאכתו לשלם שכר פעולתו ע"כ יהיו ימי העבודה בעיניו כימים אחזים ונשגב בבטחון בשי"ת ישגב מכל צרה כאשר כתוב ובטוח בי"י יושגב. ועל דרך המשל הנזכר בזה אמר ישעיה ע"ה וקוי י"י יחליפו כח ירוצו ולא ייגעו (ישע' מ' ל"א). ביאור הענין י' יטרוחו טורח יתר ולא ייגעו כי יש מצות צריכות טורח ורח והקדמה כפדיון שבויים והצלת נמשות. ילכו ולא ייעפו. יש מצות צריכות שקידה והתמדה גם לילה גם יומם כמו תלמוד תורה וקנין מדות היראה. ילכו מענין התהלך לפני (בראש' י"ז א') ולא ייעפו ברב ההלך והשקידה. וי"ל עוד

בו ירוץ מענין כי לא לקלים המרוץ (קהל' ט' י"א) וביאור הענין כי בשי"ת
 ימצא כח בנפש הצדיק לרוץ מפני הרודף אחריו ולא ישיגהו ונשגב ממנו:
 יא. הוֹן עיר קרית עזו"י וכחומה וגו'. הנה הצדיק בוטח בשי"ת והעשיר
 בוטח בעשרו והונו בעיניו כחומה נשגבה בחדרי משכיתו אשר שם אוצר כספו
 וזהבו. או יהיה במשכיתו כמו במחשבתו מלשון משכיות לבב (תהלים ע"ג ז').
 והנה הבטחון בשי"ת תשועה מן הצרה והבטחון בעושר סבת נפילה מן השלוח
 ע"כ כ' אחריו לפני שבר יגבה לב איש. וכ"כ בוטח בעשרו הוא יפול (י"א כ"ח):
 יב. לפני שבר יגבה לב איש ולפני כבוד עונה כאשר כ' ושפל רוח יתמך
 כבוד (כ"ט כ"ג): יג. משיב דבר בטרם ישמע. הגאון מדרכי האולת והנה
 המשיב דבר בטרם ישמע המדה הזאת תורה על גובה הלב כי הוא בוטח בלבו
 להבין דברי חבירו טרם כלה לדבר והנה תחשב לו לאולת וגאון וכלמה בהגלות
 הדבר כי לא הבין דברי חברו הלא תהיה לו זאת לבושת גם לחרפה: יד. רוח
 איש יכלכל מחללה (') ורוח נכאה מי ישאנה רוח האדם יסכול חולי הגוף
 כענין שנאמר לב שמח ייטיב גהה (ט"ז כ"ב). ורוח וגו' כאשר תדאג הרוח ותאנח
 מי ינחמנה ויעזרנה מלשון ישא בשיחי משכבי (איוב ר' י"ג) כי הרוח תנחם
 ותסכול חלי הגוף אך הגוף לא ינחם את הרוח מחליה היא הדאגה. וכא להזהיר
 מן הדאגה ש לא ישליטינה האדם על נפשו אבל ישתדל לבטוח בשם יי' ולהשען
 באלהיו: טו. לב נכון יקנה דעת ואזן חכמים וגו'. אחרי שהגיע למדרגת
 הבינה יעלה ממנה למדרגת הדעת ויקנה תמיד הדעת בשכלו ובינתו. וכבר
 הקדמנו ענין הבינה וענין הדעת (ביאור ג' י"ט). ואזן חכמים. כאשר אמרו ז"ל
 איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות ד' א') שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים
 קי"ט צ"ט) וכבר בארתי מדת האדם כי הוא מכין לבו לקבל החכמה מן החכמים.
 וכענין שאז"ל ילמוד האדם חכמה וא"כ ישתדל להגיע אל הסברה ('): טז. מתן
 אדם ירחב לו ולפני גדולים ינחנ. ירחיב לו הארץ מענין כי עתה הרחיב יי'
 לנו (בראשית כ"ו כ"ב) וביאור הענין כי איש מתן יצא לו שם ויהי שמעו בכל
 הארץ ובכ"מ אשר תדרוך כף רגלו יכירוהו לטוב וישבחתהו ויתכן לפ' ירחיב
 לו ירבה לו אוהבים. כי מרבית האוהבים ירבה שלום ויניח לו מעצב ומדאגה.
 והמרחב הפך הדאגה והמצר מענין ענני במרחב יה (תהלים קי"ח ה') שהוא

(6) תחלת הפסוק הזה גם למעלה י' ט"ו.

(7) עיין ביאור ג' ד' ושי"ת ד', י"ב.

(8) הגירסא שלנו ברכות ע"ג ע"ב: לעולם ילמוד אדם תורה ואח"כ יתנה.

הפך מן המצר, ולפני גדולים ינחנו. אחר שאמר כי המתן ירבה כבוד וינחנו לפני גדולים כי ידרשו חברתו לכשרון מעשיו: יו. צדיק הראשון ברובו. המקדים ללכת לפני ב"ד ומגיד לפנים טענותיו יצדק בדבריו כי אין דרך בני אדם להגיד חובתם רק זכותם. ובא רעהו וחקרו מה הועיל כאשר הקדים טענותיו והטעים טענותיו ודבריו לשופט שלא בפני בעל דינו. והנה כאשר יבא רעהו יחקרוהו הדיין וישמע טענותיו. והנה לא הועיל הראשון מאומה מהקדמת טענותיו. אבל הפסיד כי הביא נפשו לידי חשד כי אולי יחשדהו כי על דבר אשר טענות שקר בידו בחר לטעון לפני השופט שלא בפני בעל דינו כי לא היה מוצא את לבו להטעים דבריו בארוכה אל השופט לפני ב"ד שהוא יודע כי שקר בידו. וכבר או"ל כי אסור לבעל דין להטעים דבריו לדיין שלא בפני ב"ד חבריו (שבועות ל"א). ויתכן לפ' לשון וחקרו כי תרא צווי על השופט שיחקרו היטב את רעהו בבואו ולא יסמוך על דבר מדברי הראשון ולא תעלינה דבריו בלבבו עד שמעו דברי השני ויבחן האמת ואו"ל כי אסור לשופט לשמוע דברי ב"ד שלא בפני ב"ד חבריו (סנהדרין ו'): יח. מדינים ישבית הגורל ובין עצומים יפריד. עצומים מריבות מלשון הגישו עצמותיכם (ישעי' מ"א כ"א). בא לשבח חלוקת הגורל כי טוב ונכון לחלוק בגורל מפני שהוא משבית מדינים ולא יחמוד איש חלק חבריו כי יאמר מהשם היתה לו כאשר כ' בחיק ויטל את הגורל (ט"ז ל"ג) ומי"י כל משפטיו: יט. אח נפשע מקרית עון. מפני ששבח חלוקת הגורל כי תרא משבית מדינים ולא יחמוד חלוקת נכסים מצויה באחים שחולקים בנחלת אבותם אמר כמה יש על תאחים להזהר על המדון פן יבואו מן המדון אל השנאה והאיבה. והנה אח פושע ומורד באחיו קשה יותר מקרית עון ר"ל כי קשה ורע על האח כאשר ימרוד בו אחיו מאשר ישנאוהו כל אנשי קרית עון כי קרוב הנזק לבוא משנאת האח כי הוא יודע עניני אחיו ובמה יכול להזיק לו. נפשע כמו פושע וחברו נשבע נלחם כמו לחם. ומדינים כבריח ארמון. מדינים אשר בין אחים קשים וחזקים כבריח הסוגר דלתות הארמון אשר לא יוכל איש לפתוח הדלתות מבחוץ ולשבור הבריח כן לא יוכל למצוא דרך ולפתוח פתח לשים שלום ביניהם כי שנאה חזקה ביניהם כי המרד והבגידה שיבגוד איש באחיו נוגעת עד הנפש מבגידת איש נכרי: כ. מפרי פי איש תשבע בטנו וגו'. לפי שדבר על המדינים בא לגנותם כי בסבת מדון יחסא איש בשפתיו בלה"ר וברכילות ויענש על פרי פיו ועל תבואת שפתיו כאשר יענש על המעשה. וי"ל מפרי פי איש תשבע בטנו כי יגדל שכר האדם על דברי

פיו אם יוכיח ויזכה את הרבים או ישים שלום בין חבריו או ילמד תורה ויהיה תחלת המקרא על עונש לשון הרע וסופו על שכר לשון הצדיק. כי מלת פרי יזכירוהו גם על העונש כמו פרי מחשבתם (ירמ' ו' י"ט) אפקוד על פרי גודל לבב (ישעי' י' י"ב) ויהיה ביאור לענין המקרא הזה מה שכתוב אחריו מות וחיים ביד הלשון: כא. מות וחיים ביד לשון. אחרי כי מות וחיים ביד לשון מי שאוהב הלשון והוא האיש החפץ לדבר תמיד ישתדל לקבל תמיד שכר עליו וידבר בדברי החכמה ותוכחות חיים ושלום ואמת ויאכל פרי הלשון ויהי שכרו הרבה כי חיים ביד לשון ואחרי שהוא אוהב לדבריו כרב דבריו כן ירבה שבח אם יעשה ככה ויזהר מלשון הרע כי מות בידו וברב דבריו לא יחדל פשע וסבה שתורידהו לדרכי מות: כב. מצא אשה מצא טוב וגו'. תחנונים ידבר רש וגו' יתר הצלחת עניני העולם כמו העושר והשלוה והכבוד פעמים רבות יגיע מהם נזק ואבדון כגון שיבטח בעשרו והנה כ' בוטח בעשרו הוא יפול (י"א כ"ח) או שיחגאה וירום לבבו בעשרו או בכבודו וכ' תועבת יי כל גבה לב (ט"ז ה') ונאמר ורם לבבך ושכחת (דברים ה' י"ד) ונא' עושר שמור לבעליו לרעתו (קהל' ה' י"ב) אבל מי שהוכיח לו השי"ת אשה הפיק בדבר זה רצון מהשם כי זאת תועלת באין נזק וטובה מבלי רעה כאשר כ' אשת חיל עטרת בעלה (י"ב ד') ונא' ומי"י אשה משכלת (י"ט י"ד) ונא' ורחוק מפנינים מכרה (ל"א ו'): כג. תחנונים ידבר רש וגו'. הריש והעוני גנאי לאדם כי יביאנו לדבר תחנונים ולהשפיל נפשו לבריות ולהחניף להם ויראת הבריות והחנופה פחיתות הנפש והצריך לבריות גנאי. ועשיר יענה עזות⁹). גם מן העושר יגיע האדם למדה פתוחה כי יוסיף עזות בנפשו ולא יבוש מדבר קשות. גם יתעקש בדבריו ויבזו לדברי החולקים על דבריו כאשר כ' חכם בעיניו איש עשיר (כ"ח י"א) גם כי יכיר האמת לא יכנע אליו להודות עליו ויקשה רוחו להעמיד דבריו. הנה כי השפלות ודברי תחנונים המגיע מן העוני מגונה וכן גאוה וענות עזות המגיע מן העושר הוא מגונה. וזה על דרך מש"כ ריש ועושר אל תתן לי (ל' ח') וגו' כי העוני והעושר מביאין לידי חטא: כד. איש רעים להתרועע ויש אוהב וגו'. להתרועע להתפאר ולהתהלל וכמוהו עלי פלשת אתרועע (תהלים ק"ח י'). וביאור הענין כי מי שיש רעים לו הרבה יגיענו מרובי הרעים תפארת ותהלה כי רבוי הרעים ירבה כבוד האדם ויסיר יראת הבריות

(9) עיין ש"ת ג', ס"ב, ר"י, וביאור ד', כ"ד.

(10) עיין ש"ת א', כ"ט.

וינצל מן הפחיתות הנמצא בעוני. וזה ענין משבח העושר כי יגיע ממנו התועלת המגיע מן העושר והוא הגאווה וענות עזות כי האיש אשר איננו בעל עושר לא יקנה רעים ואוהבים עם הגאווה וענות עזות אך יקנה אתם בסבת השפלות הסבלנות וזה הקנין ר"ל קנין החברים לא ימצא לרש כאשר כ' ודל מרעהו יפרד (י"ט ד). אבל ימצא לאיש אשר יש בידו די ספקו ולא יצטרך לבריות וגם איננו עשיר. ויש אוהב וגו' מלבד הכבוד המגיע מן החברים והאוהבים תמצא בדבר התועלת כי אולי יקר מקרהו שיקנה בתוך מרבית רעיו ואוהביו אוהב נאמן וטוב יהיה לו מאח כי יש אוהב דבק מאח.

י.מ.

א. טוב רש הולך בתומו וגו'. אחר שא' כי יגיע נזק מן העוני ומן העושר בא להכריע איהו יכשר וא' טוב רש הולך בתומו מן העשיר. שיחזיק בשלמות המדות ולא יחטיאה העוני ולא יכשילהו לכבוד הרשעים ולהצדיק החוסאים אע"פ שיגיע בזה מן העוני כי יצטרך לבריות וידבר תחנונים. מעקש שפתים והוא כסיל. טוב הרש ההולך בתומו מן העשיר שהוא עקש בשפתיו ועונה עזות והוא כסיל לאחר שהוא עקש שפתים כסיל יחשב גם אם לא ימצאו עון אשר חטא במעשיו. ובמקום אחר כ' טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים והוא עשיר (כ"ח ו') ובכאן הוצרך לכת' והוא כסיל והורות כי העקש בשפתיו כסיל יחשב כמו החוטא בפועל כפיו; ב. גם בלא דעת נפש לא טוב. לפי שדבר על מעלת התמימות וא' טוב רש הולך בתומו למד דעת בענין התמימות ואמר כי אע"פ שיהיה האיש תמים במדותיו ותכן את כח המתאווה מכל טבע מעוות צריך הוא ללמוד דעת וחכמה להסיר מכשול ממעשיו גם כי אין חשיבות לנפש בלא דעת ע"כ אמר נפש לא טוב. ואז"ל) כי מי שלא למד חכמה ותורה לא יצליח בידו קיום המצות על אופניהם ועל תכונתם והוא דומה לעבד אשר צוה לו המלך לחפות לו חלוק והוא לא חפה חלוק מימיו וכעס המלך על פעולתו כי לא ישרה בעיניו. וכבר הקדמנו לך) בענין התום והיושר כי יקרא תמים השלם במדות כי אין בנפשו מום ומדה מגונה ואע"פ שלא למד חכמה אך לא יקרא ישר זולתי חכם לב המכיר את היושר. ואף ברגלים חוטא. לא האיש

(1) לא מצאתי מדרש זה.

(2) עיין לעיל ביאור י"א ב.